

Božská iskra v poézii Pavla Jozefa Šafárika

PETER MRÁZ

Slovenská po česky písaná poézia prekonala od vydania básnickej zbierky Juraja Palkoviča *Muza ze Slovenských hor* (1801) cez publikovanie *Poeziy* (1806 – 1812) Bohuslava Tablica po uverejnenie zbierky Pavla Jozefa Šafárika *Tatranská Múza s lírou slovanskou* (1814) proces, ktorý by sme mohli charakterizovať ako literárnoestetické emancipovanie preromantických podnetov v kontexte barokovej, klasicistickej a rokokovej poézie.

Táto skutočnosť by sa mohla javiť ako výhodisko k priaznivému prijatiu poézie Juraja Palkoviča, Bohuslava Tablica alebo Pavla Jozefa Šafárika, ktorí svojimi zbierkami chceli byť nápomocní pri rozvoji literatúry v domacom jazyku: „Všetci traja presadzovali do pozície domáceho literárneho jazyka variant československého, resp. česko-slovenského jazyka, ktorý by síce stál na základoch (na literárnu tradíciu bohatšej) češtiny, no zároveň by bol dopĺňaný pôvodnými slovenskými jazykovými prvkami – fonetickými, morfológickými i lexikálnymi. Rozmanitosťou básní a pestrosťou využitých poetických postúpov a prostriedkov chceli dokázať jeho schopnosti, a tak potvrdiť, že aj literatúra písaná v tomto jazyku je rovnocenná s ostatnými vyspelými literatúrami. Ich básnické aktivity prezrádzajú cieľené úsilie napodobniť vyspelú cudzojazyčnú literárnu tvorbu známych európskych autorov a vyrovnáť sa jej. (Dobre poznali nielen diela klasických gréckych a rímskych autorov, ale inšpirovali sa aj tvorbou francúzskych, anglických a predovšetkým nemec-kých básnikov od Friedricha Gottlieba Klopstocka a Gottfrieda Augusta Bürgera až po Friedricha Schillera.) Boli presvedčení, že dokonalosť a vznesenosť poézie je tým najpresvedčivejším argumentom vyspelosti jazyka, a teda tiež kultúrovanosti jeho nositeľov či bohatej kultúrnej tradície celého jazykového spoločenstva.“¹

Juraj Palkovič sa pokračovania *Muzy ze Slovenských hor* nedočkal, hoci v jej predhovore deklaroval: „Jestliže se zpěv mé Muzy učeným mužům a krajanům

1. RIŠKOVÁ, Lenka: Básnická zbierka ako literárny projekt (K autorskej stratégii prvých básnických zbierok svetského charakteru v dejinách slovenskej literatúry). In *Studia Bibliographica Posoniensia* 2015. Bratislava 2015, s. 161 – 162

mým obojim, Čechům a Slovákům, (...) zalíbí; tak se ona ještě i budoucně slyšeti dá: na tom, pravím, budu, abych pořád i víc takových svazečků básní vydati mohl.“²

Bohuslav Tablic sa rovnako márne nádejval v predслоve k štvrtému zväzku *Poeziy*: „Odtud nic nepochybují, že uznali vlastenci (...) tohto čtvrtého dílu mých poezií dílu tak jako předešlých vděčnou myslí přijmou, což mne i k dalšímu ještě těchto poezií vydávání, popřeje-li Bůh života a zdraví, mocně pomukne.“³ Ani on sa pokračovania svojej zbierky nedočkal.

A čo Pavol Jozef Šafárik? Jeho básň *Zdáni Slavomilovo* (*Tatranská Múza s lírou slovanskou*, 1814) je spolu s básňami Juraja Palkoviča *Vidění Dobromyslovo* (*Muza ze Slovenských hor*, 1801), Jána Hollého *Podzbúdzání Němislava, abí sa na Skládání slovenských Básní odevzdal* (1805) a Bohuslava Tablica *Svobodné volení* (*Poezye*, 1806) radená medzi programové básne. Ich texty „tvoria prolog k dejinám slovenskej reflexívnej poézie 19. storočia“ a okrem „tematizácie individuálneho hľadania cesty k umeniu a poézii a vymedzenia hodnotových hraníc vlastného básnického sveta“ ich spája „predovšetkým otázka dokázania kvality domáceho jazyka a jeho životaschopnosti prostredníctvom jeho presadenia sa v literárnej praxi“.⁴

2. PALKOVIČ, Juraj: *Muza ze slovenských hor*. Bratislava 2016, s. 15

3. TABLIC, Bohuslav: *Poezye*. Bratislava 2019, s. 476

4. VOJTĚCH, Milošlav: Prolog k dejinám modernej slovenskej poézie. In *Studia Academica Slovaca* 47. Bratislava 2018, s. 309 – 310

Šafárik napriek kladným predpokladom svoju poéziu ďalej knižne nerozvíjal. Boli príčinou azda reakcie na kvalitu Šafárikovej básnickej zbierky *Tatranská Múza s lírou slovenskou?*

Juraj Palkovič v recenzii zbierky Pavla Jozefa Šafárika *Tatranská Múza s lírou Slovenskou* jej pôvodcu vychválil: „Bude z neho jistě znamenitý básnik a spisovatel slovenský, (...) fantazie jeho jest velmi živá a bystrá (však ještě příliš létavá), řeč poetická, malováním nádherná, důstojná, utěšená a. t. d.“⁵

Len málo čitateľov malo v tom čase možnosť vlastným zažitím textu overiť si, či Šafárik ako autor recenzovanej knihy naozaj napísal text prestúpený živou fantáziou. Značná časť jej nákladu zhorela nedlho po vytlačení v levočskej tlačiarňi Jozefa Meyera.⁶

Ak nazrieme do jej dobovej recenzie, zbadáme, že po adorácii autora básní uviedol recenzent tie Šafárikove texty, ktoré je hodno si prečítať: *Jiskra božství a Život a smrt*.

Pokusme sa prečítať prvý z nich, sonet *Jiskra božství*:

„Co jest člověk? Co jest život jeho?

Stín jest člověk, život jeho sen. –

Od hvězd spadlá jiskra Božství jen
můž mu půjčit bytu skutečného.

Sletěl blesk: a bělmo s pošmourného
oka padá, mrak se mění v den.

Sletěl blesk: a srdce vře, až ven
proud se citů vroucných valí z něho.

Světlo, světlo, to jej z spaní budí,
vznáší k hvězdné nebes výsosti:
lásko, ta ho stezkou milosti

z mrtvé říše v ráje květlé pudí. –
O, jenž pravým obou citelem –
budí i mým vždy věrným přítelem.⁷

⁵ PALKOVIČ, Juraj: K Šafárikovej Tatranskej Múze s lírou slovenskou. Týždenník, 1815, s. 239 – 240

In Antológia literárnovedných textov z obdobia národného obrodenia I. Bratislava 1974, s. 107 – 108

⁶ KÁŠA, Peter: Vysvetlivky. In ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: Básnické dielo. Bratislava 2005, s. 273

⁷ ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: Básnické dielo. Bratislava 2005, s. 34

Význam sonetu *Jiskra božství* docenil už Jaroslav Vlček, ktorý napísal: „Poesie je Šafárikovi vrozenou potřebou lidského ducha a výrazem jeho nejkrásnějších a nejvyšších pomyslů. V dobách tehdejšího konvenčního rýmování udivení čtenie verše tak hluboce prociťené a pěkné, jako je báseň Jiskra božství“⁸

Pre *Jiskru božství* je príznačné „mladické odhodlanie, nádej a chuť do života, nimi vítází nad úvodnou melanchóliou, keď premyšľa o zmysle ľudského bytia“⁹

Sonet *Jiskra božství* prináša tému smrti, tajomstvo určenia človeka, zmyslu jeho bytia. Začnime jeho úvodným dvojverším: „Co jest člověk? Co jest život jeho? / Stín jest člověk, život jeho sen. –“

Otázku, čo je človek, nájdeme už v Platónovom ranom dialógu *Alkibiades* ako súčasť konceptu „*starosti o seba*“. Je to výnimka, keďže Sokrates sa zvyčajne nepýta, čo človek je, ale pre aký život sa rozhoduje.¹⁰ Nám však pri čítaní Šafárikovho sonetu ako prvá prišla na um literárna asociácia s básňou P. O. Hviezdoslava *Čo je človek? Pred tou hádkou (Stesky I)*. Hviezdoslav sa v nej nepýta len na to, čo je človek, kladie si aj otázku, načo je tu. Človek je kľúčom otázky, kladenej Sfingou. Subjekt básne ju vyháňa, aby si uchoval presvedčenie:

„Sfingo hroznej záhady!

Príšero, proč před očí mi

s dumy tůňou, s dychom zimy!

Beda tomu, badám, kto sa

na teba raz zahladí:

v duši zmrzne hned mu rosa,

sneť zamení na nej svit;

náhody ho zajme metla –

Stráť sa! Id’!

Nezatóníš mójho svetla,

nezachladíš mój mi cit...“¹¹

Sfingou hroznej záhady by mohla byť „naša individuálna, fyzická smrť, vedomie ktorej nás ochromuje ako individualitu. Ale môže to byť aj vedomie nerozlúštitelnej otázky, čo je človek?“¹²

⁸ VLČEK, Jaroslav: Z dějin české literatury. Praha 1960, s. 287

⁹ RIŠKOVÁ, Lenka: Tatranská Múza s lírou slovenskou – otázky nad Šafárikovým (básnickým) prvenstvom. In Slovenská literatúra, roč. 58, 2011, č. 3, s. 244

¹⁰ SUVÁK, Vladislav: Ars vivendi alebo Umenie žiť medzi Sokratom a Foucaultom. Bratislava 2020, s. 22

¹¹ HVIEZDOSLAV: Čo je človek? Pred tou hádkou. In Básnické dielo. Bratislava 2006, s. 212

¹² ČERTÍK, Jozef: Čo je človek? Pred tou hádkou. In Hviezdoslav v interpretáciách. Bratislava 2009, s. 139

Asociácia, ktorú máme pri spojení života človeka a sna („*život jeho sen*“), súvisí s *Bibliou*. Sen bol v *Starom zákone* posolstvom Boha, ktorým bol ľudský duch obdarený, mohol byť poučený, čo je správne, pravdivé. Obvykle, a stredoveká literatúra to prevzala, bol však sen určený len hrdinom, svätcom, kráľom. Známy je príbeh Jozefa a jeho bratov, ktorí sa ho pokúsili zbaviť, no on prežil a, súc vykladačom snov, urobil kariéru vo faraónovom dome, stal sa správcom Egypta a záchrancom vlastnej (odvrhnuvšej ho) rodiny. Svet *Bible* vníma sny vážne, vážnejšie než bežnú realitu. Tá nemá k Bohu tak blízko ako zjavenie v snoch.¹³

Ďalšia asociácia daná spojením „*život jeho sen*“ sa vynára pri spomienke na hru španielskeho dramatika Pedra Calderóna de la Barca *Život je sen*. Autor v nej predkladá problém preurčenia človeka. Kráľovič, prichodiaci na svet v hmlách neprajných veštieb, žije dlhé roky v izolácii (matka mu umrie pri pôrode, otec ho necháva osamote), napokon sa šance dočká, a to príznačne, platónsky: privedú ho na dvor, povedia mu, že jeho dovtedajší príbytok (jaskyňa) je len snom, že realitou je aktuálne bohatstvo a moc. Ale Segismundo zlyhá, znova je vrhnutý do väzenia v jaskyni. A aj keď sa nakoniec „polepší“, poznanie oboch svetov ho zneistie natoľko, že už ničomu neverí:

„*Čo je sen a čo je pravda?*

*Ak rozdiel je iba malý –
tak človek už nevie, či to,
čo dnes vidí, nie je snom!*“¹⁴

Segismundo dospel k poznaniu, keď prekonal seba a pokoril sa pred tajomstvom života.¹⁵ Šafárik ich myšlienkovú hĺbku mal rovnako na mysli, keď na otázky *Co jest člověk? Co jest život jeho?* ponúka prvú z odpovedí: „*Stín jest člověk, život jeho sen.*“ –

Všimnime si pomlčku na konci verša. Asociuje rozjímajúce mlčanie. Šafárik pomlčkou na konci verša, ktorý je zároveň koncom pre nás kľúčovej odpovede na jeho textom nastolenú otázku, vychádza v ústrety čitateľovi. Je to miesto, kde sa prejavila intencija textu. Sonet *Jiskra božství* má také miesto v pozícii polveršových prestávok („*Co jest člověk? / Co jest život jeho?*“) a súčasne na mieste vyznačenom pomlčkou („*život jeho sen.* –“).

Niečo božské dáva človeku pocit pravého bytia. Boh vdychol pri stvorení človeku život. Nasledujúce verše sonetu by potom boli zbásnením tohto aktu:

¹³ KERULOVA, Marta: Hodnotové aspekty staršej literatúry. Nitra 2009, s. 58

¹⁴ CALDERÓN, Pedro de la Barca: *Život je sen*. Bratislava 1982, s. 138

¹⁵ KERULOVA, Marta: Hodnotové aspekty staršej literatúry. Nitra 2009, s. 66

„*Sletěl blesk: a běhlo s pošmourného
oka padá, mrak se mění v den.
Sletěl blesk: a srdce věre, až ven
proud se citů vroucných valí z něho.*“

Boh zoslal blesk, z temnoty vzniká deň, človek otvára oči, rozbúši sa mu srdce, žily a tepny sa naplnia krvou, je schopný citu, dáva to najavo. Nazdávame sa, že tento proces nie je myslený ako jednorazový. Vždy znovu sa ožviuje pri modlitbe, pri pokání, pri spovedi.

Pokračujeme v čítaní sonetu a sledujeme sled našich asociácií:

„*Světlo, světlo, to jej z spaní budí,
vznáší k hvězdné nebes výsosti:
láska, ta ho stezkou milosti
z mrtvé říše v ráje květlé pudí. –
O, jenž pravým obou čtitelem –
bud i mým vždy věrným přítelem.*“

Šafárik sonetom *Jiskra božství* s podtitulom *Přípsáno M. K. reagoval na odchod priateľa Michala Kolbenhayera z Ožďian za vychovávateľa k rodine Kubinyjovcov. Jeho adresát sa ukryva za textom dvojveršia: „O, jenž pravým obou čtitelem – / bud i mým vždy věrným přítelem.“*

Šafárikova príležitostná báseň *Jiskra božství* je nositeľkou estetickéj hodnoty. Šafárik sonetom *Jiskra božství* akoby anticipoval neskoršie Štúrove teórie prednesené v jeho prednáškach o slovenskej poézii. Ludovít Štúr v nich predstavil myšlienku, že príležitostné básne síce čítame neradi, keďže „*sa v nich isť zámer vystavuje, samú báseň okolnosti a príležitost určuje, a tým poézia služobnou sa stáva, (...) keď sa ale príležitost tak vie zakryť, že sa len máličko, akoby ani znáť nebolo, predstaví, vtedy je i príležitostná báseň pekná.*“¹⁶ Fakt, že doboví čitatelia jej prijatie nepretavili v recepčný tlak na básnika, aby vytrval v publikačnej činnosti a priniesol aj pokračovanie *Tatranskej múzy*, je dokumentom doby, ktorá väčšmi než múzu cenila hmotu. Presne v rovnakej miere ako v mnohých iných etapách našich dejín, vrátane – žiaľ! – tej dnešnej.

¹⁶ ŠTÚR, Ludovít: O poézii slovenskej. Martin 1987, s. 31